

Dionýsios Thrax: Techné Grammatiké

Magdalena Bláhová

Dionýsios Thrax (cca 170–90 př. n. l.), tradičně považovaný za autora nejstarší dochované řecké gramatiky, pocházel pravděpodobně z Alexandrie, kde také působil, byl žákem Aristarcha ze Samothráky (cca 216–144 př. n. l.) a rovněž se zabýval homérskými texty.¹ Kolem r. 144 př. n. l. odešel z Alexandrie na Rhodos, kde vyučoval gramatiku.² Ve svém díle *Techné grammatiké*³ shrnul poznatky dosažené filozofy i filology v oblasti jazyka za poslední čtyři staletí.

Techné grammatiké se dochovala přibližně v 10 rukopisech z období 10.–18. st. Text je znám díky dvěma starověkým překladům, a to arménskému, který pochází z konce 5. st. a byl rozšířen v patnácti rukopisech ze 14.–17. st., a syrskému, pocházejícímu přibližně ze stejného období, který je dochován ve dvou rukopisech ze 7. a 11. st.

Některé pasáže *Techné grammatiké* (částečně kapitoly 1, 12 a 20) jsou doloženy na dvou papýrech datovaných z 5. st. n. l. Text je také z velké části dochován ve scholiích.⁴

Techné grammatiké v té podobě, v jaké se nám dochovala, může být považována za syntézu tradice stoické i alexandrijské.⁵

Členění a obsah *Techné grammatiké*

V první části díla (kap. 1–11) autor nejprve definuje gramatiku a podává výčet částí, které gramatika zahrnuje (1. kap.), zcela v souladu s postojem alexandrijských

badatelů, kteří kladli důraz na studium literárních textů.⁶

Rozčlenění gramatiky na šest částí bylo zavedeno v kruzích alexandrijských učenců v období, kdy Dionýsios psal. *Stará gramatika* (γραμματική παλαιά, *grammatiké palaia*) se členila na čtyři části. Pro scholiasty však představovala *grammatiké palaia* dvě po sobě následující období: nejdříve období, kdy se gramatikou rozuměla pouze výuka čtení a psaní (γραμματιστική, *grammatistiké*), a následně období, kdy se dělila na čtyři části (τὸ πάλαι τέσσαρα μέρη, *to palai tessara meré*). V helénistickém období zahrnovala *novější gramatika* (γραμματική νεωτέρα, *grammatiké neótera*, zvaná též *velká*) kromě výuky čtení a psaní také vzdělání v literatuře a kritické a estetické nahlížení textu.⁷ Vliv *Techné grammatiké* je patrný i v pozdějších gramatikách latiny, např. Donatova gramatika (4. st. n. l.) měla za vzor gramatiku Remmia Palaemona (1. st. n. l.), jehož gramatika je údajně latinskou adaptací Dionýsiovu nauky o osmi částech řeči.⁸

V 2. kapitole autor vymezuje první z šesti částí gramatiky – čtení, a to čtení nahlas – a v dalších kapitolách rozvádí tuto první část, přičemž pojednává o hláskosloví. Výjimku tvoří 5. kapitola, která narušuje celkový charakter první části *Techné grammatiké* – kapitola o rapsódii. Od 6. kapitoly ale autor upouští od schématu nastíněného v úvodní pasáži a o částech gramatiky 2, 3, 4 a 6 už není zmínka.⁹

Za povšimnutí stojí 6. kapitola, která je věnována termínu *stoicheion* (*element*). Tím jsou míněny hlásky, které autor většinou identifikuje s písmeny. Celkově je tedy kapitola zaměřena spíše na grafickou stránku než na fonetickou klasifikaci. Rovněž v úvodu kapitoly chybí definice termínu *stoicheion*, který zavedli stoikové pro označení nejmenšího elementu, u něhož rozlišovali tři aspekty: psaný symbol, to, co je vyslovováno, a název. Podle tradice doložené u Platóna a Aristotela začíná výčet částí věty (*logos*) právě popisem toho, co je v *Techné* uvedeno jako *stoicheion*, a pokračuje popisem slabiky a slova, věty a částí věty, tedy od nejjednoduššího ke složitějšímu (jako je tomu v *Techné*).¹⁰ Chybějící definici a odlišení od termínu *gramma* podávají scholia: *stoicheion* je nejmenší nedělitelná část zvuku lidského hlasu a na rozdíl od *písmene* (*gramma*) vždy souvisí se zvukem. Má čtyři aspekty: název – element α se nazývá alfa, znak – element α je graficky vyjádřen znakem A, pozice – element α může být např. v prepozici, hodnota – element α je vokál a může být krátký nebo dlouhý atd.¹¹

V druhé části (kap. 12–20), která je podrobnější a výrazně rozsáhlejší než první, se nachází definice slova a věty, části řeči, resp. slovní druhy, a morfologie. Po definici slova a věty (která v některých edicích představuje samostatnou kapitolu zařazenou po kapitole pojednávající o slově¹²) je postupně charakterizováno osm částí věty / slovních druhů v kanonickém pořadí: *jméno*, *sloveso*, *participium*, *člen*, *zájmeno*, *předložka*, *adverbium*, *spojka*. Nejprve jsou uvedeny flektivní slovní druhy a poté nesklonné. I zde je výčet přerušen, a to kapitolou o konjugaci, která měla být zařazena spíše pod kapitolu pojednávající o slovese (13. kapitola).

Kapitoly mají podobnou strukturu: každá vyjmenovává kategorie náležející danému slovnímu druhu/části věty (u flektivních částí) a poskytuje detailnější rozlišení primárních a odvozených typů, případně další rozčlenění.¹³

Pokud jde o řazení slovních druhů, bylo v gramatikách vždy jméno na prvním místě. Apollónios Dyskolos i pozdější gramatikové vysvětlují prvenství jména před slovesem tím, že *činitel* existuje dříve než *činnost*.¹⁴ Byzantští scholiasté uvádějí ná-

sledující odůvodnění, proč sloveso následuje až za jménem:

*Sloveso musí být řazeno až za jméno. Říkáme totiž, že nejdůležitější části řeči jsou jméno a sloveso, protože stejně jako tělo a duše umožňují, aby z nich vše ostatní vznikalo a bylo patrné. Jméno je však přednější, protože je tvořeno podle podstaty, sloveso je až na druhém místě, protože je tvořeno podle činnosti. Proto tedy musí být za jménem zařazeno sloveso, protože je starší než ostatní části.*¹⁵

Ve 12. kapitole věnované jménu je dvakrát užito stejného termínu *druh* (*eidos*) pro jiný typ dělení. V prvním případě se jedná o jména primární a odvozená a o dělení odvozených jmen z hlediska morfologického (které, jak je patrné, není zcela precizní), v druhém případě jde o dělení sémantické (zakládající se rovněž na nesusrodých kritériích). Tento druhý, „dodatečný“, seznam druhů jmen bývá někdy považován za dílo kompilátora.¹⁶ Tím se také vysvětluje jinak zcela neobvyklé zařazení kategorie pádu mezi ostatní jmenné kategorie. Pády byly totiž vždy – v řecké i latinské gramatické literatuře – umístěny až na posledním místě.¹⁷

Umístění nesklonných slovních druhů – předložky, adverbia a spojky – na konci seznamu částí věty, za flektivními slovními druhy, je doloženo na všech papýrech. Apollónios a gramatikové toto uspořádání vysvětlují přirovnáním opozice formálně pohyblivých (*kinésis*) a nehybných (*akinéta*) slovních druhů k opozici životného a neživotného. Jako jméno a sloveso v čele ohebných částí věty představují živost, životnost, tak nesklonné části věty symbolizují nehybnost a neživotnost.¹⁸

Komu byla *Techné grammatiké* adresována?

T. Morganová¹⁹ uvádí několik možností, pro koho mohla být *Techné* napsána: buď mohla být *Techné* určena pro ty, kdo jazykem (tj. řecky) nemluvili, nebo pro ty, kdo řecky mluvili, ale neuměli dosud číst a psát, nebo pro ty, kdo už v jazyce vzdělání byli, aby se v něm zdokonalili, nebo pro výuku dětí, aby mohly číst klasické autory (psané klasickou attičtinou).

Živé jazyky se pravděpodobně vyučovaly poslechem. Podle Quintiliana by se latinsky mluvící dítě mělo učit nejprve mluvit řecky, než se začne učit číst a psát v kterémkoli z obou jazyků. Ale kdyby bylo

cílem gramatiky usnadnit dětem čtení, bylo by patrně více gramatik homérské iónštiny – což není – než jakýchkoli jiných. Podle Morganové je tedy možné, že příslušníci řecko-římské elity vyučovali morfologii, aby uchovali čistotu attičtiny, která byla narušena jejich soudobým jazykem, a že jejich lingvistické snahy pronikaly mezi nižší společenské třídy, a proto se jejich jazyk vyvíjel pomaleji a do menší míry, než by mohl.²⁰ S tím patrně souvisí i fakt, který uvádí Robins²¹, totiž že v helénistickém období makedonští panovníci usilovali o helénizaci říše a následnických států, což bylo podnětem pro vznik studia gramatiky a literatury v různých městech, zejména v Alexandrii.

Autentičnost *Techné grammatiké* a její datování

Již ve starověku se objevily pochybnosti o Dionýsiově autorství i o datování díla. Tyto pochybnosti vyvstaly znovu v 50. letech 20. století, především díky teorii Vincenza Di Benedetto (1958–59, 1973), která nejdříve vzbudila spíše odmítavé reakce (R. Pfeiffer, H. Erbse, G. B. Pecorella ad.).

Většina badatelů dnes shodně uznává za autentický první oddíl *Techné grammatiké* (tj. definici gramatiky), který byl zkoumán ve vztahu k obsahu zbývajícího textu a rovněž ve vztahu k autentičnosti ostatních oddílů.²²

Starověké pochybnosti

Slovník Suda (10. st. n. l.) uvádí, že Dionýsios Thrax napsal gramatiku, Sextus Empiricus (2. st. n. l.) uvádí (v *Adversus mathematicos* I 57) definici gramatiky z Dionýsiova nedochovaného díla *Parangelmata*, která se mírně odlišuje od definice v *Techné grammatiké*. Nejstarší scholiasté se zmiňují o Dionýsiovi Thráckém, který oddělil apelativum od jména a zájmeno řadil ke členu. V *Techné* je tomu jinak, také definice slovesa je zde jiná než ta, kterou uvádí jakožto Dionýsiovu Apollónios Dyskolos. Scholiasté vyvozují, že se jedná o dva různé autory téhož jména, z nichž jeden Dionýsios Thrax byl žákem Aristarchovým, zatímco druhý Dionýsios Thrax, jemuž se tohoto jména dostalo omylem a který nebyl jinak znám, byl žákem Perovým.²³

Argumenty jsou stejné nebo velmi podobné jako argumenty Di Benedetto, který otázku autorství a datace oživil v letech 1958–59.

Argumenty pro a proti autentičnosti *Techné: Vincenzo Di Benedetto a další*

V Egyptě se dochovaly řecké gramatické texty, *τέχνη γραμματικαί* (*technai grammatikai*), gramatické příručky, a gramatické školní texty (psané žáky, často jako diktát učitelů-gramatiků).

Di Benedetto věnoval pozornost papyrům první skupiny (*τέχνη γραμματικαί*) a na základě zkoumání 16 dokumentů gramatických papyrů, které mu byly v r. 1958 známy, sestavil chronologickou typologii gramatického žánru *τέχνη* (*techné*). Jedná se o papýry z období od 1. až do 4. st. n. l.²⁴

V 1. st. se *τέχνη* liší od Dionýsiovy *Techné* v zásadních bodech, jako je počet částí řeči.

V 2.–3. st. jsou gramatická pojednání v některých bodech detailnější než Dionýsiova *Techné* a vykazují podobnosti s prací Apollónia Dyskola a s pozdějšími latinskými gramatiky.

Na konci 3. st. a ve 4. st. jsou *τέχνη* srovnatelné s Dionýsiovou *Techné*. A kromě toho podle Di Benedetto není náhodné, že teprve papýry z blízkého období (z 5. st.) poskytují přímé kopie *Techné grammatiké* a že z téhož období pocházejí první přímá svědectví o *Techné*.²⁵ Na základě srovnání těchto papyrů s dochovanou *Techné* dospěl Di Benedetto k datování *Techné* do 4. st. n. l.

Pro Di Benedetto jsou hlavními argumenty proti autentičnosti nesrovnalosti v následujících bodech (tytéž argumenty uvádí později i Robins, jehož stanovisko v otázce autentičnosti není tak jednoznačné):

- 1) člen a zájmeno
- 2) ὄνομα a προσήγορία (*onoma a proségoriá*, a s tím související počet částí řeči)
- 3) definice slovesa

Di Benedetto²⁶ tvrdí, že Dionýsios Thrax v těchto bodech zastával stanovisko stoiků:

V případě členu a zájmena vychází Di Benedetto²⁷ ze svědectví Apollónia Dyskola, podle něhož údajně nazývá Dionýsios (a Apollodóros) všechna zájmena (tedy nejen demonstrativa) *členy ukazovací* (*ἄρθρα δεικτικά*, *arthra deiktika*). Podle Di Benedetto²⁸ souvisí Apollóniův odkaz na Dionýsiovu a Apollodórovu definici zájmena s definicí všech zájmen u stoiků, kteří členy a zájmena nerozlišovali jakožto dva

slovní druhy, ale obojí zahrnovali pod název *ἄρθρα* (*arthra*, *členy*).

V dochované *Techné* není přítomno stoické rozdělení výrazu *ὄνομα* (*onoma*) na dva slovní druhy (*proprium* a *apelativum*), ale pojem *προσηγορικόν* (*prosegorikon*) je zde pouze podtypem jména. Některá scholia (která údajně citují i Apollónia Dyskola) však poskytují komentář vypovídající naopak o tom, že ono stoické rozdělení v *Techné* přítomno je.²⁹ Tím zároveň dochází k nesrovnalosti v počtu částí řeči – v dochované *Techné* je výslovně uvedeno osm částí, podle stoického oddělení *propria* a *apelativa* by jich však bylo devět. Apollónios Dyskolos zachovává tradiční počet částí řeči, tedy osm. Zavedení jednočlenného počtu devíti částí bylo připisováno Tryfónovi (1. st. př. n. l.), ale podle Quintiliana jej zavedl již Aristarchos.³⁰

Uvedená definice slovesa, *ῥήμα* (*réma*) se liší od definice citované Apollóniíem ([...] *sloveso je slovo, které označuje predikát* – [...] *λέξις κατηγορημα σημαίνουσα*; definice slovesa v *Techné grammatiké* zní: *ῥήμα ἐστὶ λέξις ἄπτωτος, ἐπιδεικτικὴ χρόνων τε καὶ προσώπων καὶ ἀριθμῶν, ἐνέργειαν ἢ πάθος παριστάσα* – *Sloveso je slovo, které nepodléhá pádové flexi, ale vykazuje časy, osoby a čísla a vyjadřuje aktivum a pasivum*³¹). Zastánci autentičnosti (Schmidt, Pfeiffer, Erbse aj.) oponují tím, že obě definice nejsou ve vzájemném rozporu a že mohly být Dionýsiem uvedeny ve dvou dílech – v *Techné* a v dalším nedochovaném díle – a že rozdíl v definicích jsou celkem nepatrné.³²

Mlčení nepřímé tradice – nepřímá tradice se k *Techné* jakožto dílu Dionýsia Thráckého vyjadřuje až v 5.–6. st. n. l. (Timotheus z Gazy, Ammónios, Priscianus), zatímco Asklepiadés z Myrleie se vyjadřuje k začátku *Techné*, tj. k definici gramatiky, už v 1. st. př. n. l. Mezi 2./1. st. př. n. l. (doba, ve které Dionýsios Thrax žil) a 5.–6. st. n. l. (Priscianus ad.; srv. výše) žilo mnoho autorů (Apollónios Dyskolos, Héródiános, Sextus Empiricus a Quintilianus), jejichž díla se dochovala, ale tito autoři, kteří by jistě *Techné* četli, se o ní nezmiňují.³³

Mlčení Apollónia – Apollónios Dyskolos se zmiňuje o Dionýsiovi celkem třikrát, ale informace, které poskytuje, jsou v rozporu

s tím, co je uvedeno v *Techné*. O *Techné* se však jmenovitě nezmiňuje vůbec. Na Tryfóna (1. st. př. n. l.) se odvolává celkem na 52 místech a uvádí názvy jeho pojednání.³⁴ Z toho vyvozuje Di Benedetto³⁵, že Dionýsios byl pro Apollónia gramatikem bez většího významu, zatímco Tryfón představoval v oblasti gramatiky velkou autoritu.

A. Wouters se zabýval gramatickými papýry z Oxyrhynchu a přehodnotil Di Benedettovu chronologickou typologii. Zkoumal celkem 23 *τέχναι* (*technai*; z toho dvě jsou přímé kopie *Techné grammatiké*) z období 1.–5./6. st. n. l. – tj. papýry známé Di Benedettovi do r. 1958, 6 nových *τέχναι* z období 1.–3. st. a jiné do té doby publikované papýry.³⁶ Mezi šesti novými papýry není žádná přesná kopie *Techné*.

Zkoumání těchto nově nalezených šesti papýrů zpochybnilo podle Wouterse³⁷ závěry Di Benedetto a poskytlo nový pohled na staré gramatické příručky.

Šest papýrů *τέχναι* má podobnou základní strukturu, ale velmi různý rozsah a obsah.

A. Wouters³⁸ zdůrazňuje, že ve starověku stavěli gramatikové svou výuku na intuitivní znalosti gramatiky, na své vlastní znalosti jazyka a čtení řecké literatury a na studiu dřívějších gramatiků. Výsledek tedy závisel na jejich nadání a schopnostech a podle toho se také jednotlivé *τέχναι* od sebe lišily. Gramatikové si také různé gramatické prvky vybírali od známých gramatiků, kteří v oboru představovali autoritu, a kombinovali je (což se týká i takových otázek, jako je např. počet částí řeči).

V souvislosti s otázkou autentičnosti *Techné* podotýká Wouters,³⁹ že

- 1) gramatika jako věda již v 1. st. n. l. byla do jisté míry systematizována, což by mohlo vysvětlovat dochování a rozšíření *Techné*,
- 2) musela existovat jakási vzorová *Techné* už v 1. st. n. l. a možná i dříve; některé papýry z 1. a 2. st. n. l. vykazují nápadné podobnosti s *Techné* v §§ 6–20;
- 3) papýrová dokumentace nenasvědčuje Di Benedettovu datování *Techné* do 3./4. st. n. l.,
- 4) jádro *Techné* muselo prodělat změny během období od vzniku až po kopie prvních středověkých rukopisů.⁴⁰

Poslednímu uvedenému bodu se blíží i Robinsovo⁴¹ vysvětlení nesrovnalostí jakožto změn, k nimž docházelo postupně v průběhu let: v době, kdy neexistovala autorská práva v dnešním smyslu a kdy každá kopie byla pořizována jednorázově, bylo nutné učebnice znovu vydávat a upravovat podle aktuálních požadavků, přičemž další verze standardní učebnice mohly měnit formu a obsah, aniž by ztrácely kontinuitu s původní verzí.

Kromě toho, jak zdůrazňuje Robins,⁴² mezi filozofickým přístupem stoiků ke grammatice a způsobem vyučování jazyka a literatury v alexandrijské škole nemohl být příliš ostrý předěl a oba přístupy se musely do určité míry prolínat. Není tedy správné hledat odlišnosti a nesrovnalosti na základě oddělení obou filologických (a zčásti filozofických) přístupů.

Otázka autentičnosti díla dosud není uzavřena, nicméně většina badatelů se na základě zkoumání celé řady nově nalezených papyrů z Oxyrhynchu přiklání ke zpochybnění autorství i tradiční datace okolo r. 100 př. n. l. a předpokládá, že *Techné grammatiké* je mladšího data (1.–4. st. n. l.). Za autentický uznává shodně většina badatelů pouze první oddíl *Techné*, tj. definici gramatiky.

Kromě Vincenza Di Benedetta se k teorii o neautentičnosti *Techné grammatiké* přiklonili např. P. Maas, P. M. Frazer, J. Pinborg, E. Siebenborn, D. Fehling, M. Saraiva Barreto, K. Hülser a J. Lallot.

Příspěvek vychází v rámci *Centra pro práci s patristickými, středověkými a renesančními texty* (výzkumný záměr CMTF UP v Olomouci, MSM 6198959202).

Poznámky:

1 Srv. A. Kemp, „The Tekhné Grammatiké of Dionysius Thrax, Translated into English“, *Historiographia linguistica* 13, 1986, s. 343–363, zvl. s. 345; J. Lallot (ed.), *La Grammaire de Denys le Thrace*, Paris 1989, zvl. s. 19.

2 Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 19.

3 Při překladu řeckého textu vycházíme převážně z Lallotova vydání z r. 1989, které je téměř shodně s vydáním G. Uhliga (*Grammatici Graeci* I,1, Lipsiae 1883), s nímž text srovnáváme. Jean Lallot, který použil Uhligovo vydání, vyznačuje místa, o kterých se domnívá, že jsou pozdní dodatky, a rovněž místa považovaná Uhligem za chybné čtení (srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 12–13). Přihlížíme rovněž k francouzskému překladu a komentáři J. Lallota, k anglickému překladu A. Kempa a k německému překladu W. Kürschnera (W. Kürschner, „Die Lehre des Grammatikers Dionysios (Dionysios Thrax, Techne grammatike – Deutsch)“, in: P. Swiggers – A. Wouters (eds.), *Ancient Grammar: Content and Context*, Leuven – Paris 1996 s. 177–215). Materiál ke komentáři čerpáme mj. ze scholií v Bekkerově vydání (*Anecdota Graeca vol. II*, vyd. I. Bekker, Berlin 1816); scholia zahrnují komentáře byzantských scholiastů (Choiroboskos, Héliodóros, Melampús, Diomédés, Stefanos ad.) z období 6.–15. st. *Techné* byla vytištěna v následujících edicích: edice Fabriciova z r. 1715, edice Bekkerova z r. 1816, edice Uhligova z r. 1883, edice Pecorellova z r. 1962 a edice Lallotova z r. 1989.

4 Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 13–14.

5 Srv. A. Kemp, „The Tekhné Grammatiké of Dionysius Thrax“, s. 346.

6 Srv. A. Kemp, „The Tekhné Grammatiké of Dionysius Thrax“, s. 343.

7 Srv. R. H. Robins, „The Initial Section of the Techne Grammatike“, in: P. Swiggers, A. Wouters (eds.), *Ancient Grammar: Content and Context*, Leuven – Paris 1996, s. 3–15, zvl. s. 11 a 14.

8 Srv. A. Luhtala, „On Definitions in Ancient Grammar“, in: P. Swiggers, A. Wouters (eds.), *Grammatical Theory and Philosophy of Language in Antiquity*, Leuven – Paris 2002, s. 257–285, zvl. s. 257–8.

9 Srv. A. Kemp, „The Tekhné Grammatiké of Dionysius Thrax“, s. 343–344; J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 16.

10 Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 95; A. Kemp, „The Tekhné Grammatiké of Dionysius Thrax“, s. 345.

11 Srv. *Anecdota Graeca vol. II* (vyd. I. Bekker), s. 770–819; J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 96.

12 Viz např. Bekkerova edice.

13 Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 17.

14 Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 127.

15 Ἀναγκαίως μετὰ τὸ ὄνομα τὸ ῥῆμα τέτακται. εἰρήκαμεν γάρ ὅτι τὰ κυριώτατα τῶν μερῶν τοῦ λόγου τὸ τε ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα ἐστίν, ἐπειδὴ ταῦτα ὡς περ σῶμα καὶ ψυχὴ ὄντα ποιεῖ τὰ ἄλλα ἐξ αὐτῶν προῖεναί καὶ φαίνεσθαι. καὶ τὸ μὲν ὄνομα πρᾶσβεύει, ὅτι κατὰ οὐσίας τίθεται· τὸ δὲ ῥῆμα δευτερεύει, ὅτι κατὰ πραγμάτων. ἀναγκαίως τοίνυν μετὰ τὸ ὄνομα τὸ ῥῆμα τέτακται, καθὼ πρᾶσβεύει τῶν ἄλλων μερῶν. (Bekker, s. 881).

- 16** Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 148; V. Di Benedetto, „Dionisio Trace e la Techne a lui attribuita“, *Annali della Scuola Normale superiore di Pisa. Serie 2*, 27, s. 169–210, et 28, s. 87–118 (1958/9), viz zvl. s. 100 (1959).
- 17** Srv. J. Landon, S. Matthasios, „Nominal accidents by question and answer: two fragments of a Techne grammatike, one new“, *ZPE* 154, 2005, s. 97–116, zvl. s. 112.
- 18** Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 209.
- 19** T. Morgan, „Dionysius Thrax and the Educational Uses of Grammar“, in: V. Law, I. Sluiter (eds.), *Dionysius Thrax and the Techne Grammatike*, Münster 1998, s. 73–94, zvl. s. 78–81.
- 20** Srv. T. Morgan, *tamtéž*, s. 81.
- 21** R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne: The status quaestionis“, in: V. Law, I. Sluiter (eds.), *Dionysius Thrax and the Techne grammatike*, Münster 1995, s. 13–26, na s. 14.
- 22** Srv. R. H. Robins, „The Initial Section of the Techne Grammatike“, s. 3.
- 23** Srv. J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 20–21; R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 17.
- 24** Srv. A. Wouters, „The Grammatical Papyri and the Techne grammatike of Dionysius Thrax“, in: V. Law, I. Sluiter (eds.), *Dionysius Thrax and the Techne Grammatike*, Münster 1998, s. 95–109, zvl. s. 95–96.
- 25** Srv. A. Wouters, *tamtéž*, s. 96.
- 26** V. Di Benedetto, „At the Origins of Greek Grammar“, *Glotta* 68, 1990, s. 19–39, na s. 27.
- 27** *Tamtéž*, s. 20–21, s. 23–26.
- 28** *Tamtéž*, s. 21; a podle R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 17.
- 29** Srv. V. Di Benedetto, *tamtéž*, s. 27.
- 30** Srv. R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 17.
- 31** V. Di Benedetto, „At the Origins of Greek Grammar“, s. 27–28; R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 16.
- 32** Srv. R. Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford 1968, s. 271; V. Di Benedetto, „At the Origins of Greek Grammar“, s. 27–28; R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 18; J. Lallot, *La Grammaire de Denys le Thrace*, s. 23.
- 33** Srv. V. Di Benedetto, *At the Origins of Greek Grammar*, s. 31.
- 34** Srv. V. Di Benedetto, *tamtéž*, s. 31; R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 16.
- 35** V. Di Benedetto, *tamtéž*, s. 31–32.
- 36** Srv. A. Wouters, „The Grammatical Papyri and the Techne grammatike of Dionysius Thrax“, s. 97.
- 37** *Tamtéž*, s. 97.
- 38** *Tamtéž*, s. 98.
- 39** *Tamtéž*, s. 98.
- 40** *Tamtéž*, s. 99.
- 41** Srv. R. H. Robins, „The Authenticity of the Techne“, s. 19–20.
- 42** *Tamtéž*, s. 19.